

This article envisages the peculiarities of emotional experience of the childless men in such a critical situation like divorce. In addition, relying on scientific conceptions of domestic and foreign researchers, the dynamic of emotional state of divorced men were divulged through the description of the stages of divorce. The cognitive and interactive strategies, the dependence of emotional experience from the attachment style and type of divorce were cited. In the article we described and explained the main reasons for men's stress, ways of compensation of their inner anxiety and tension connected with the stress and also pointed out some other parameters of mental state of men who are divorced. The dissatisfaction with emotional relationship, which can give enough support, was found to be the main reason for distress among divorced men. The most preferable ways of compensation are avoidance of social and inner conflicts, aiming to seek oblivion through tense but inefficient activity, tireless search for new relationships. One more reason for divorced men distress is their intrapersonal conflict between the desire to make good impression on others and the fear of being condemned for coming to decision to divorce. As a compensation of this cause of distress men choose desire for independence in making decisions, avoidance of taking responsibility for both divorce and present psychological state.

Keywords: critical situation, the situation of divorce, psychological state, stress, compensation.

Отримано: 12.01.2013 р.

УДК 159.92-053

Л.І.Дідковська

Психологічні особливості феномена креативності у старшокласників

У статті наведено результати дослідження психологічних особливостей прояву феномена креативності у старшокласників. У ході дослідницької роботи сформульоване визначення креативності та обґрунтовано вибір відповідних діагностичних процедур. Емпіричним шляхом досліджено психологічні особливості креативних старшокласників: спонтанність, емоційна імпульсивність, соціальні сміливість, гнучкість, оригінальність. Показано, що феномен креативності у старшокласників є результатом і важливою складовою загального адаптаційного механізму, який обумовлює збалансований, рівномірний, гармонійний розвиток особистості без виражених невротичних та психічних аномалій. Визначено основні напрямки подальших досліджень проблеми: розробка

більш простих і точних інструментів діагностики креативності, а також технологій її розвитку в різних вікових періодах.

Ключові слова: креативність, феномен креативності, оригінальність, вербальна та невербальна креативність.

В статтю приведені результати дослідження психологічних особливостей проявлення феномена креативності у старшокласників. В ході дослідницької роботи сформульовано визначення креативності і обґрунтовано вибір відповідних діагностичних процедур. Емпіричним шляхом досліджено психологічні особливості креативних старшокласників: спонтанність, емоційна імпульсивність, соціальна сміливість, гнучкість, оригінальність. Показано, що феномен креативності у старшокласників є результатом і важливою складовою загального адаптаційного механізму, який впливає на сбалансоване, рівномірне, гармонічне формування особистості без виражених невротических і психічних аномалій. Визначено основні напрями подальших досліджень проблеми: розробка більш простих і точних інструментів діагностики креативності, а також технологій її розвитку в різних вікових періодах.

Ключевые слова: креативность, феномен креативности, оригинальность, вербальная и невербальная креативность.

Актуальність проблеми дослідження. Умови сучасного українського суспільства, стрімкий розвиток та обсяг новітніх інформаційних технологій, їх впровадження в діяльність все молодших вікових категорій населення України обумовлюють ріст потреби в людях з нестандартним мисленням, здатних орієнтуватися в інформації, що швидко накопичується, в мінливих соціально-економічних умовах, готових виявляти творчий підхід при оцінці ситуацій і пошуку оптимальних рішень.

Творча діяльність має соціальний характер, тому її проблемами займаються такі науки, як філософія, соціологія, психологія, педагогіка. У психологічній науці важливе місце відведено проблемам формування творчої особистості, звідси й велика увага до дослідження феномена креативності людини, до умов і можливостей її формування й розвитку при навчанні та вихованні, зокрема в період підготовки старшокласників до дорослого життя, їх професійного самовизначення, самореалізації й саморозвитку.

Останнім часом помітно виріс інтерес до вивчення найбільш високоорганізованого виду діяльності – феномена креативності та творчого мислення. Проте, галузь креативності складна для дослідження й викликає численні суперечки, оскільки кількість фактів, що відносяться до даної проблеми, надзвичайно вели-

ка. Дослідження останніх років, що присвячені феномену креативності, переважно спрямовані на актуалізацію та розвиток креативності в період навчання у вузі [5, 6, 9, 14, 15, 17], причому переважна більшість досліджень присвячена майбутнім педагогічним працівникам. Також висвітлюються питання ролі креативності в професійній діяльності [18], досліджують феномен креативності у дошкільнят та учнів молодших класів [2, 11]. Вивченню ж феномена креативності у старшокласників та можливостей його формування й розвитку в такому віці в літературі останніх років уваги майже не приділяється.

Отже, сьогодні теорій і досліджень з феномена креативності як у вітчизняній, так і в зарубіжній психологічній літературі є достатньо, але виявляються певні невідповідності, зокрема: 1) між актуалізованою необхідністю розвитку креативних якостей особистості і слабкою розробленістю психологічних аспектів проблеми, технологій діагностики і розвитку креативності; 2) недостатньо сучасних досліджень особливостей прояву та формування феномена креативності у старшокласників при достатній кількості таких досліджень щодо дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку, а також студентів та професіоналів.

Описані неузгодженості дозволили сформулювати **проблему дослідження**, яка полягає у необхідності визначення психологічних особливостей феномена креативності старшокласників і визначенні відповідних шляхів та можливостей її розвитку в умовах сучасної старшої школи.

Задачі дослідження

Теоретично обґрунтувати концептуальну модель креативності та розробити діагностичну програму дослідження.

Експериментальним шляхом визначити психологічні особливості креативних старшокласників.

Для вирішення поставлених задач використовували експериментальну методіку дослідження, до якої увійшли:

Психодіагностичний тест (ПДТ) В. Мельникова, Л. Ямпольського створений на основі шкал ММРІ та 16PF й призначений для визначення особистісних (в тому числі й патопсихологічних) рис характеру й темпераменту [12].

Для діагностики рівня креативності старшокласників використовували комплекс діагностичних інструментів, зокрема:

– *SAT* – самоактуалізаційний тест (РОІ – опитувальник особистісних орієнтацій Е.Шострема), який містить шкалу кротивності [13].

– *Тест Торранса*. У нашому дослідженні використовувався короткий варіант тесту Торранса в адаптації А.Н.Вороніна. Він адаптував один із субтестів повного тесту Торранса – субтест «Завершення малюнків» (Complete Figures). При адаптації особливий акцент ставився на виявлення невербальної складової креативності як певної здібності до створення нового, оригінального продукту в умовах мінімальної вербалізації [13].

– *Методика Медника RAT (тест віддалених асоціацій)* призначена для діагностики вербальної складової креативності, яка визначається як процес перекомбінування елементів ситуації в нові комбінації [13].

Були використані методи математичної обробки даних, зокрема порівняльного аналізу.

Шляхом теоретичного аналізу літератури було визначено робоче поняття феномену креативності, яким користувались в ході експериментального дослідження.

Креативність – це складне психічне утворення особистості, яке полягає у її здатності створювати нові, оригінальні образи, ідеї, продукти, вмінні відійти від стереотипів, зумовлене вродженими задатками та мірою їх розвитку в процесі соціалізації, і набуває характеру особистісної риси, стає стилем життя, поведінки, діяльності.

Експериментальною базою дослідження стали 65 старшокласників (учні 10-11 класів) загальноосвітньої школи м. Львова віком від 15 до 17 років. За статтю вибірка дослідження рівномірно розподілена: 32 хлопця і 33 дівчини.

Оскільки єдиної достатньо надійної методики діагностики рівня креативності в літературі й досі немає, то інтегральний рівень креативності старшокласників визначали одразу за трьома методиками: як особистісну властивість (методика САТ), невербальну креативність (тест Торранса) та вербальну креативність (методика Медника). За цими результатами обстеження старшокласників розподілили на три групи: 1 – висококреативні респонденти, 2 – середньокреативні, 3 – низькокреативні старшокласники.

При обстеженні за методикою Медника досліджуваним пропонувалося виконувати завдання у два підходи, які були розподілені в часі та мали різні інструкції. У першому варіанті пропонували підібрати до кожної трійки слів-стимулів четверте, яке б їх об'єднувало. В інструкції не було зроблено акценту на необхідності придумувати якомога більше слів-рішень, а лише було сказано, якщо б на слова-стимули виникло декілька асоціацій, слід записати їх усі. Це відразу «відбилося» на результатах. До-

сліджувани намагалися лише виконати «норму» й не докладали значних зусиль, навіть якщо не вдавалося підібрати слова-рішення до усіх трійок слів-стимулів. Тому, хоч переважання за кількістю асоціацій у першій спробі у 1-й групі й спостерігається, проте не досягає рівня статистичної значущості. Досліджувани вважали завдання виконаним, якщо могли придумати по одному слову на кожний стимул й припиняли роботу над ним.

Аналіз двох інших показників першої спроби показав, що особи 1-ї групи отримали вищі показники оригінальності та унікальності, тобто відповідей було може й не багато, але вони були оригінальніші за відповіді 3-ї групи. Загалом, у цій методиці кількісному показникові надається лише те значення, що серед більшої кількості відповідей з більшою ймовірністю можна отримати оригінальну відповідь.

Інші результати можна спостерігати у другій спробі. Тут досліджуваним пропонувалося те ж завдання, але в інструкції було вказано, що це – методика на оригінальність, тому бажано відступити від стереотипів та підбирати для рішення слова нові, оригінальні, позбавлені будь-яких обмежень мовними правилами та нормами побутової мови кожного дня. Пропонувалося на кожне завдання дати якомога більше відповідей, оригінальних, яскравих, навіть, незвичних.

Середній показник 1-ї групи за кількістю асоціацій в другій спробі значно вищий від середніх показників 3-ї групи. Можна припустити, що цей показник вказує не лише на вищу ймовірність одержання оригінальної відповіді серед більшої кількості відповідей загалом, а й про більш високий рівень домагань осіб 1-ї групи та гнучкість мислення.

Крім того, середня кількість асоціацій 3-ї групи у першому та другому завданнях методики не тільки не збільшилася, а й зменшилася (1,026 проти 1,006), з чого можна зробити висновок про стандартність підходу до виконання завдань старшокласниками з низьким рівнем креативності, стереотипність розумових дій. Середні показники ж висококреативної групи збільшуються від першого до другого завдання (1,29 проти 1,80), що свідчить, про їх високий рівень домагань, більш гнучке мислення та здатність відходити від стереотипів, діяти по-новому в новій ситуації.

Ці характеристики відповідають робочому визначенню креативності, тому можна вважати, що методики обрані правильно, вимірюють саме те, що й було визначено у завданні дослідження.

Досліджуючи особистісні особливості креативних старшокласників, провели порівняльний аналіз усереднених показни-

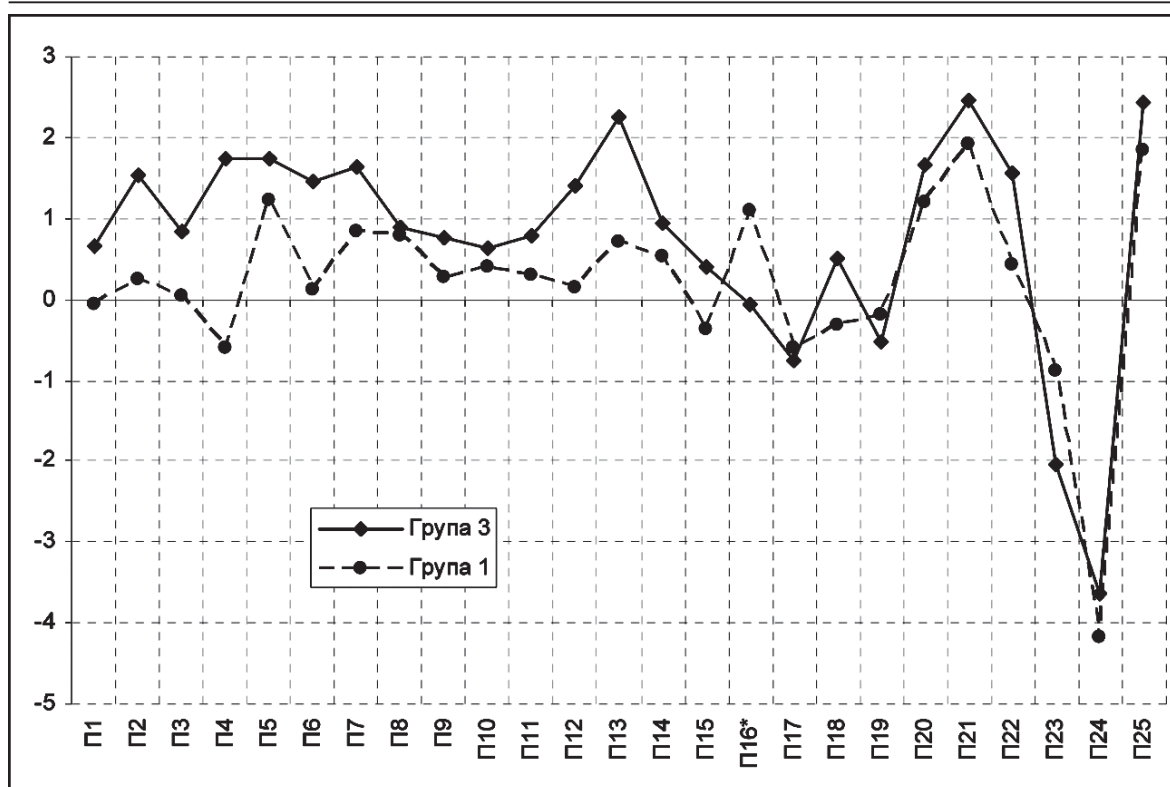
ків цих груп за методикою ПДТ Мельникова-Ямпольського. Ці результати наведені у табл. 1.

В стовпчику А табл. 1 зірочкою відмічені показники ПДТ, за якими відмічаються статистично значущі на 5% -рівні відмінності між середніми балами в групах 1 і 3. результати порівняльного аналізу також представлені графічно (рис. 1).

Таблиця 1

Результати порівняльного аналізу показників ПДТ в 1 і 3 групах

Показники	Середні арифметичні груп		Т-критерії Стьюдента	Рівень ймовірності, р	Стандартні відхилення у групах	
	3	1			3	1
А	1	2	3	4	5	6
П1	0,65	-0,07	1,51	0,15	0,81	1,10
П2*	1,54	0,26	3,27	0,01	0,86	0,76
П3	0,83	0,04	1,11	0,28	1,59	1,31
П4*	1,75	-0,60	3,46	0,00	1,83	0,85
П5	1,74	1,23	1,02	0,33	1,14	0,90
П6*	1,45	0,13	2,10	0,05	1,67	0,82
П7	1,64	0,83	0,99	0,34	2,02	1,31
П8	0,89	0,80	0,16	0,88	1,25	1,04
П9	0,75	0,28	0,97	0,35	1,34	0,58
П10	0,63	0,40	0,52	0,61	0,91	0,86
П11	0,79	0,31	1,21	0,24	0,87	0,75
П12*	1,40	0,14	2,62	0,02	1,13	0,85
П13*	2,25	0,71	2,34	0,03	1,73	0,90
П14	0,94	0,52	0,99	0,34	1,13	0,53
П15	0,39	-0,36	1,59	0,13	0,75	1,12
П16*	-0,06	1,10	-2,55	0,02	0,93	0,94
П17	-0,76	-0,61	-0,30	0,77	0,96	1,11
П18	0,50	-0,31	1,97	0,07	0,72	0,95
П19	-0,53	-0,20	-0,55	0,59	0,70	1,54
П20	1,65	1,20	1,14	0,27	0,86	0,76
П21	2,45	1,92	1,01	0,33	0,95	1,17
П22*	1,56	0,42	2,33	0,03	1,33	0,60
П23*	-2,05	-0,88	-2,97	0,01	0,94	0,69
П24	-3,64	-4,18	1,00	0,33	0,98	1,21
П25	2,44	1,83	1,22	0,24	0,95	1,07

Рис. 1. Графік середньогрупових оцінок за показниками ПДТ респондентів груп 1 і 3:

П1 – Дратівливість; П2 – Тривожність; П3 – Іпохондрія; П4 – Нав’язливі страхи; П5 – Підозрілість; П6 – Параноїдальність; П7 – Шизоїдність; П8 – Неорганізованість; П9 – Песимізм; П10 – Сімейні конфлікти; П11 – Залежність; П12 – Астенія; П13 – Психотизм; П14 – Депресія; П15 – Совісність; П16 – Безконтрольність; П17 – Загальна активність; П18 – Несміливість; П19 – Комунікабельність; П20 – Естетична вразливість; П21 – Жіночність; П22 – Психічна неврівноваженість; П23 – Психопатія; П24 – Інтроверсія; П25 – М’якість

Аналізуючи табл. 1 та рис. 1, можна побачити, що найбільша розбіжність середніх показників між високо- і низькокреативною групою старшокласників (відповідно групи 1 і 3) спостерігається у показниках П2, П4, П6, П12, П13, П16, П22, П23.

Крім того, з таблиці видно, що стандартні відхилення у показниках, де є значимий показник *t*-критерію Стьюдента (крім 16-ї шкали «безконтрольність»), 1-ї групи менші, ніж в 3-й групі. З одного боку, це свідчить про наявність різниці у розподілі об’єктів в різних групах за осями відповідних ознак, з другого – можна констатувати, що варіабельність кожного окремого показника по мірі зростання рівня креативності зменшується. Іншими словами, важко судити про притаманність певних рис

старшокласникам з низькими показниками креативності, але ознаки для осіб з 1-ї групи досить близькі між собою, щоб можна було вважати ці риси притаманними креативним старшокласникам. Отже, виявлені характерні ознаки, які властиві креативним старшокласникам.

Показник П2 – Тривожність. Особи з високим рівнем креативності не схильні до сумнівів, коливань, вони сміливіші й рішучіші у своїх вчинках, їм не властиво довго розмірковувати, оскільки вони не бояться негативних наслідків своєї поведінки чи осуду з боку інших. Рішення приймають швидко та не відтягують з його виконанням. Оцінки 3-ї групи за цим показником істотно відрізняються від нейтральних, які є в 1-й групі, у бік високих. Це особи з тривожно-помисливим типом характеру, їм властиві боязливість, нерішучість, постійні сумніви, невпевненість у собі та своїх силах, чого в осіб високотворчих не спостерігається.

П4 – Нав'язливі страхи. Для 1-ї групи характерні низькі, від'ємні показники за цією шкалою, на відміну від 3-ї групи. Мова йде не про більше або менше виявлення цієї ознаки, а про її полярну відмінність в порівнюваних групах. Це означає, що для людей творчих характерні спокій, стриманість, впевненість у собі та своїх силах, врівноваженість. Спрямованість на досягнення поставленої мети супроводжується у таких людей діловитістю, активністю, мають добрий контроль над власними емоціями та поведінкою.

П6 – Параноїдальність. Творчі старшокласники не схильні до формування надцінних ідей, приймають життя таким, яким воно є, вміють у всьому знайти позитивні моменти, користь. Ці люди вміють цінувати в інших існування власних поглядів та думок, тому не насаджують іншим своїх.

П12 – Астенія. Якщо у 3-й групі середній бал за цим показником більше одиниці (1,4 бали), то у 1-й – близький до нуля (0,144). Тобто креативність не поєднується з високою чутливістю до інтерперсональних подразників, тривожністю, невпевненістю, вразливістю, сльозливістю, невірою у власні сили. Стереотипний образ життя, з дотриманням нормативних форм поведінки та регламентації життя, є найтиповішим способом компенсації для некреативних старшокласників, які часто проявляють надмірні побоювання за стан власного здоров'я. Натомість креативні старшокласники стійкіші до виснажуючих впливів зовнішнього середовища. Їм характерні емоційна зрілість, невимушеність. Вони вільні від тривоги, надмірного хви-

лювання з приводу можливого неприйняття їх іншими людьми. Це пояснюється тим, що люди творчі постійно втягнуті в якусь діяльність, яка у них завжди емоційно забарвлена.

Показник 13 – Психотизм. Середній показник 1-ї (креативної) групи по цій шкалі дорівнює 0,7 балів, тобто не виражені ні високі, ні низькі оцінки, але, порівняно з некреативною групою 3, він значно нижчий. Загалом з табл. 1 та рис. 1 видно, що переважна більшість абсолютних значень середніх оцінок 1-ї групи старшокласників мають тенденцію зменшуватися, наближаються до нуля. Це – свідчення хорошої збалансованості, гармонійності творчої особистості.

Показник 16 – Безконтрольність. Якщо середні арифметичні 1-ї групи за усіма статистично значущими показниками наближені до нуля, то за показником безконтрольності середній бал цієї групи креативних старшокласників дорівнює 1,1. Цей показник можна вважати високим, він свідчить про відсутність соціальної конформності, недостатній самоконтроль та імпульсивність. У творчих старшокласників сильно виражений потяг до гострих афективних переживань, їх відсутність викликає почуття нудьги. Потреба у стимуляції та ситуаціях, які збуджують, робить нестерпною будь-яку затримку. Вони прагнуть задовольнити свої бажання одразу у безпосередній поведінці, не замислюючись над наслідками своїх вчинків, діють імпульсивно та необдуманно. При поверхових контактах вони справляють хороше враження завдяки свободі від обмежень, розкутості та впевненості в собі. Вони гомінливі, з радістю беруть участь у колективних заходах, швидко відгукуються на будь-які події, які відбуваються, знаходять новизну та інтерес навіть у повсякденних дрібних справах. Однак, відсутність стриманості та розсудливості може призводити до різних ексцесів (пияцтва, неробства, гультяйства, знехтування своїми обов'язками), що не може не відштовхувати оточуючих. Запобігти цьому можна лише шляхом зацікавлення такої особистості суспільно корисною роботою.

Показник 23 – Психопатія. Шкала розроблена для оцінки соціальної пристосованості, її інша назва “Асоціальність”. Обидві досліджувані групи отримали мінусові бали за цим показником, проте середня оцінка 3-ї групи істотно відхиляється у бік нижчих показників. Низькі показники свідчать про підвищену ідентифікацію з соціальними нормами, конформність, поступливість, скромність, залежність, вузькість інтересів. Некреативні старшокласники малоактивні, скуті, м'які, обмежуються тим, що мають, покірні й підвладні авторитетам. Вони характеризуються

стандартністю, стереотипністю, відсутністю своєрідності та оригінальності у мисленні й поведінці. На відміну від них, креативні старшокласники (група 1), хоча й не «переступають межу» активної розгальмованості та безвідповідальності, проте наведені вище характеристики їм не відповідають. Вони також можуть бути покірними та визнавати авторитети, але лише тоді, коли те, що від них вимагають не суперечить їх власним поглядам, бажанням, інтересам. Творчі старшокласники часто скромні й непомітні.

Отже, можна сказати, що тенденція до гармонізації у творчої особистості, яка полягає в наближенні усіх оцінок за шкалами психодіагностичного тесту Мельникова-Ямпольського до нуля, тобто відсутність яскраво виражених відхилень в ту чи іншу сторону, заперечує пояснення креативності як властивості, яка зумовлена психопатологічними рисами. Навпаки, високий рівень креативності старшокласників не сумісний у нашому випадку з патохарактерологічними рисами.

Небезпечними проявами креативної особистості може стати надмірна безконтрольність і прагнення гострих афективних переживань, що може спонукати старшокласника до вживання алкоголю чи інших стимулюючих психотропних речовин.

Висновки. У даній статті проведено емпіричне дослідження психологічних особливостей креативних старшокласників, найважливішими з яких можна вважати спонтанність, емоційність та загальну гармонійність, збалансованість рис особистості. Феномен креативності у старшокласників є результатом і важливою складовою загального адаптаційного механізму, який обумовлює збалансований, рівномірний, гармонійний розвиток особистості без виражених невротичних та психічних аномалій.

Під час проведеного дослідження були виявлені труднощі з діагностикою креативності у старшокласників, відмічається значна актуалізація потреби суспільства в розвитку креативних якостей особистості з одного боку і недостатня розробленість технологій діагностики і розвитку креативності з іншого. Отже, наступні дослідження мають бути присвячені проблемі розробки більш простих і точних інструментів діагностики креативності, а також технологій розвитку креативності в різних вікових періодах.

Список використаних джерел

1. Белоусова Р.В. Индивидуально-типические особенности коммуникативной креативности : Дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Южноукраинский гос. пед. ун-т им. К.Д.Ушинского. – О., 2004. – 201 л.

2. Булка Н.І. Розвиток креативності у молодших школярів із порушеними соціальними зв'язками : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського (м. Одеса). – О., 2005.
3. Гарнаєва А.Ю. Вікові аспекти динаміки розвитку креативності / А.Ю. Гарнаєва, М.С. Пущенко // Психологія і соціологія. – 2007. – № 8. – С. 23-25.
4. Грецов А. В. Лучшие упражнения для развития креативности: Учебно-методическое пособие. – СПб. : СПбНИИ физ. культуры, 2006. – 44 с.
5. Гриненко І. В. Педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / І. В. Гриненко. – Тернопіль, 2008. – 192 с.
6. Гусєва Т.П. Психологічні засоби розвитку креативності майбутніх учителів філологічного профілю: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2006.
7. Доніна О. І. Розвиток креативності в умовах сучасної особистісно-орієнтованої освіти / О. І. Доніна, Н. І. Кузнецова // Журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку» – Випуск №3 [2010]: Електр. ресурс. – Режим доступу: http://www.intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n3_2010/.
8. Дослідження креативної культури особистості старшокласника / За ред. В. Костіва. – Івано-Франківськ, 2007.
9. Кукулєнко-Лук'янець І.В. Психологічні засади особистісно-креативного підходу в навчанні студентів університету (на матеріалі іноземної мови) : Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / АПН України; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К., 2003. – 259 арк. – Бібліогр.: арк. 194-216.
10. Макарушина Е.Н. Феномен креативности и творчества в современной системе высшего образования // Фундаментальные исследования. – 2011. – № 12 (часть 3). – С. 498-501.
11. Манилюк Ю.С. Креативність як чинник професійної успішності керівника дошкільного навчального закладу: дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2007.
12. Мельников В. М. Введение в экспериментальную психологию личности: Учеб. пособие/ В. М. Мельников, Л. Т. Ямпольский. – М.: Просвещение, 1985. – 319 с.

13. Методы психологической диагностики. Вып. 2. / Под ред. А.Н.Воронина. – М.:Институт психологии РАН, 1994.
14. Мільто Л. О. Формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя у процесі професійної педагогічної підготовки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. О. Мільто. – Суми, 2001. – 245 с.
15. Морозов А. В. Формирование креативности преподавателя высшей школы в системе непрерывного образования : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / А. В/ Морозов. – М., 2004. – 445 с.
16. Тунік Є. Опитувальник креативності Рензулли / Є. Тунік// Шкільний психолог. – 2004. № 4.
17. Фадєєв В.І. Психологічні умови формування готовності майбутніх учителів початкових класів до розвитку креативності молодших школярів: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпатський національний ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006.
18. Черноусенко Н.С. Развитие креативности военных керівників в управлінському спілкуванні : Дис... канд. психол. наук: 19.00.09 / Національна академія держ. прикордонної служби України ім. Б.Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 239 арк. – Бібліогр.: арк. 169-189.
19. Ярушина Т.А. Вікові та статеві особливості креативності у підлітковому віці / Т.А. Ярушина// Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля (серія «Педагогіка та психологія»). – 2011. – № 2 (2). – С. 160-165.

The article deals with the research results of psychological peculiarities of creativity phenomenon manifestation at senior pupils. During the research the definition of creativity was formulated and the choice of appropriate diagnostic procedures was proved. The psychological characteristics of creative senior pupils were empirically investigated: spontaneity, emotional impulsiveness, social courage, flexibility, originality. The phenomenon of creativity at senior pupils was shown to be the result of an important component of the adaptation mechanism that causes a balanced, uniform, harmonious development of personality without the expressed neurotic and mental abnormalities. The main directions of further research are determined: the developing of a simple and accurate diagnostic tools of creativity, and technology of its development in different age periods.

Keywords: creativity, the phenomenon of creativity, originality, verbal and non-verbal creativity.

Отримано: 15.01.2013 р.